

Danuta Kurzyna-Chmiel
Uniwersytet Śląski w Katowicach
ORCID: 0000-0001-9168-5874
d_kurzyna_chmiel@op.pl

Rozważania na temat praw ucznia jako praw człowieka w kontekście wybranych źródeł

Wstęp

Już na początku rozważań należy zauważyć, że status prawny ucznia nie jest jasno określony ani w przepisach prawa międzynarodowego, ani krajowego. Prawa i obowiązki ucznia, choć tak często dyskutowane i omawiane w przestrzeni społecznej, dotychczas nie zostały skatalogowane i ustalone w sposób jednolity dla całej wspólnoty uczniowskiej. W prawie międzynarodowym status ucznia analizowany jest najczęściej wraz z prawem do nauki jako prawem człowieka. Za główne źródło tego prawa przyjmuje się godność człowieka, która uznawana jest też za źródło wszystkich praw i wolności w tym zakresie.

Celem artykułu jest ukazanie głównych źródeł określających status uczniów w naszym kraju, nie chodzi tu jednak o dogłębną analizę samych praw. Przy tak określonym celu pracy niezbędne jest przedstawienie podstawowego źródła praw i wolności, a mianowicie godności człowieka/dziecka. Analizą objęto zwłaszcza podstawowe akty prawa międzynarodowego i w niewielkim zakresie krajowego, z ustawą zasadniczą na czele.

Godność jako pierwotne źródło praw i wolności człowieka/ucznia

Prawa ucznia zaliczane są do zbiorczej kategorii praw człowieka. Nie istnieje jedna i powszechnie akceptowana ich definicja. W *Encyklopedii prawa międzynarodowego* prawa człowieka są przedstawione jako: prawa, wolności, środki ochrony oraz świadczenia, których respektowania jako praw, zgodnie ze współcześnie akceptowanymi wolnościami, powinni domagać się wszyscy ludzie od społeczeństwa, w którym żyją¹. Przykładowo według Wiktora Osia-

¹ *Encyclopedia of public international law*, t. 8, Amsterdam–Nowy Jork–Oxford 1985, s. 268.

tyńskiego prawa człowieka „są to powszechne prawa moralne o charakterze państwowym, przynależne każdej jednostce w jej kontaktach z państwem. Pojęcie praw człowieka opiera się na trzech tezach: po pierwsze, że każda władza jest ograniczona; po drugie, że każda jednostka posiada strefę autonomii, do której nie ma dostępu żadna władza; po trzecie, że każda jednostka może domagać się od państwa ochrony jej praw”². Powszechnie podkreśla się w literaturze uniwersalizm praw człowieka, polegający na tym, że prawa te przysługują każdemu, bez względu na płeć, rasę religię, miejsce zamieszkania czy też niepełnosprawność³.

W celu urzeczywistnienia praw człowieka władze publiczne zobowiązane są realizować określone obowiązki. Prawa człowieka pełnią bowiem funkcję ochrony jednostki przed różnymi nadużyciami. Zawierają w sobie też roszczenia o określone zachowanie od państwa i jego instytucji. Doniosła rola w tym zakresie przypada organom administracji publicznej. W Polsce konkretne rozwiązania w analizowanym zakresie mieszczą się zwłaszcza w obszarze prawa administracyjnego materialnego.

W literaturze wskazuje się, że prawa człowieka wiążą się z przysługującymi mu prawami podmiotowymi. „Prawa człowieka należą do szerszej kategorii tych sytuacji prawnych, jakimi są prawa podmiotowe. Przez prawo podmiotowe należy rozumieć zespół uprawnień przysługujących podmiotowi prawa w jego relacjach z innymi podmiotami prawa. Uprawnienia te służą realizacji interesu prawnego podmiotu, któremu przysługują. Inne podmioty są zobowiązane do poszanowania tych uprawnień, a więc co najmniej do nieprzeszkadzania w ich wykonywaniu”⁴. Zbigniew Radwański definiuje prawo podmiotowe jako „zespół uprawnień (rzadziej pojedyncze uprawnienia) służących podmiotowi prawa, tzn. przede wszystkim osobie fizycznej lub osobie prawnej. Dzięki prawu podmiotowemu podmiot prawa ma możliwość swobodnego podejmowania decyzji dotyczących swego zachowania, swobodnego wykonania przedsięwziętych działań oraz domagania się od innych wykonania obowiązków nałożonych na nich przez normy prawne, które są niezbędne do wykonania danego uprawnienia”⁵. Niewątpliwie prawa podmiotowe wiązane są z pewną swobodą postępowania w określonym przez porządek prawny zakresie i z możliwością domagania się spełnienia swych żądań. Według Roberta Andrzejczuka⁶ mamy do czynienia z dwojakim rozumieniem praw człowieka jako praw podmiotowych. „W pierwszym ujęciu przez prawa człowieka należy rozumieć prawa podmiotowe jako ogólne zasady, które nie są skonkre-

² W. Osiatyński, *Prawa człowieka i ich granice*, Kraków 2011, s. 17.

³ A. Florczak, *Prawa człowieka i ich ochrona. Repetytorium*, Wrocław 2014, s. 3.

⁴ W. Brzozowski, [w:] W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka*, Warszawa 2018, s. 22; por. S. Wronkowska, *Analiza pojęcia prawa podmiotowego*, Poznań 1973, s. 5.

⁵ Z. Radwański, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1977, s. 75–76.

⁶ R. Andrzejczuk, *Prawa człowieka w świetle koncepcji praw podmiotowych*, „Annals of Juridical Sciences” 2007, t. XVII, nr 1, s. 25–33.

tyzowane w przepisach prawnych. Zakotwiczone w ontycznej strukturze bytu ludzkiego, ze swej istoty, jako powszechne i przynależne każdemu i dlatego też mają charakter przyrodzony”⁷. Autor ten podnosi również drugie rozumienie praw człowieka jako swoiste uprawnienie gwarantowane przez akty normatywne, których zakres zależy od kultury prawnej. Rozwój tej kultury ma polegać na tym, że system prawny obowiązujący w danym państwie będzie zgodny z prawami człowieka rozumianymi jako zasady. Autor wyraźnie podkreśla jako niedopuszczalną kolizję między prawem pozytywnym obowiązującym w danym państwie a prawami człowieka rozumianymi jako zasady⁸.

Kategoria praw człowieka kojarzona jest z określonymi prawami i wolnościami przysługującymi każdej jednostce ludzkiej właśnie z tego powodu, że jest ona człowiekiem. Powszechnie przyjmuje się, że prawa te mają swoje źródło w przyrodzonej godności człowieka i powstają w chwili narodzin⁹. Szczególnie traktowana jest godność dziecka jako osoby niedojrzałej wymagającej opieki i wsparcia państwa i jego instytucji. Godność jest więc wartością ściśle związaną z człowieczeństwem i ma charakter dobra niematerialnego. Prawa dziecka jako prawa człowieka przysługują każdemu, bez względu na wykonywanie lub niewykonywanie obowiązków. Mają one charakter powszechny, niezbywalny, nie są też formą potencjalnej nagrody, lecz są nieodłącznie związane z istotą człowieczeństwa. Uprawnione jest zatem twierdzenie, że godność człowieka oraz związane z nią prawa i wolności są przyrodzone i niezbywalne.

Podkreślenia wymaga teza, że wolności i prawa nie kreują godności człowieka, lecz to godność jest ich pierwotnym źródłem. Według Lecha Garlickiego godności człowieka nie można traktować jako jednego z wielu praw czy wolności człowieka. Jest to bowiem ogólna wartość konstytucyjna, stanowiąca źródło, fundament i zasadę całego porządku konstytucyjnego, którego wszystkie normy, zasady i wartości muszą być interpretowane i stosowane na tle zasady godności¹⁰. W podobny sposób wyraża się także Zofia Duniewska: „Idea przyrodzonej godności człowieka, jednostkowego a zarazem społecznego bytu, znajdująca swoje źródło i wyraz w duchowo-religijnym i moralnym dziedzictwie, pojawiła się w odległym czasie, głównie w europejskim kręgu cywilizacyjnym. Znacznie później godność ta pojawiła się w prawie stanowionym. Przyjmuje się, że państwo poprzez ustanawianie regulacje prawne przyznaje określone prawa i wolności osobie ludzkiej, uznając i chroniąc w ten sposób jej przyrodzoną godność. Znacznie później godność ta pojawiła się w prawie stanowio-

⁷ Ibidem, s. 32.

⁸ Ibidem, s. 33.

⁹ M. Andrzejewski, *Prawna ochrona rodziny*, Warszawa 1999, s. 140–141; Z. Hołda, *Prawa człowieka. Wiadomości wstępne*, [w:] J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, J.A. Rybczyńska (red.), *Prawa człowieka. Zarys wykładu*, Kraków 2004, s. 11.

¹⁰ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2001, s. 92; L. Czarny, *Konstytucyjne pojęcie godności człowieka a rozumienie godności w polskim języku prawnym*, [w:] K. Complaka (red.), *Godność człowieka jako kategoria prawa*, Wrocław 2001, s. 195 i nast.

nym”¹¹. Przykładowo w preambule Powszechnej deklaracji praw człowieka¹² stwierdzono, że „uznanie przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków wspólnoty ludzkiej jest podstawą wolności, sprawiedliwości i pokoju świata”. Natomiast w często cytowanym jej art. 1 wskazano: „Wszyscy ludzie rodzą się równi pod względem swej godności i swych praw. Są oni obdarzeni rozumem i sumieniem i powinni postępować wobec innych w duchu braterstwa”. Także polska ustawa zasadnicza podkreśla podstawową rolę godności w kształtowaniu praw i wolności jednostki. Zgodnie z art. 30 Konstytucji RP¹³ „przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”. Zakaz czynienia wszystkiego, co mogłoby ograniczyć tę godność, adresowany jest do wszystkich, a zwłaszcza do władzy publicznej, w tym administracji publicznej.

Godności człowieka nie wiąże się z jego poziomem intelektualnym, przynależnością społeczną, ekonomiczną czy kulturową. Jak zauważa Z. Duniewska, godność człowieka, przy zachowaniu jego biologicznej, psychicznej, natury, jednoczy ludzi wokół przynależnego im człowieczeństwa i dążenia do wspólnego dobra. Godność ta jest uznawana, obok dobra wspólnego, za nadrzędną wartość konstytucyjną¹⁴. Z kolei Marek Piechowiak stawia tezę o współzależności koncepcji dobra wspólnego i koncepcji godności: „Pojmowanie dobra wspólnego współdeterminuje pojmowanie godności, a pojmowanie godności współdeterminuje pojmowanie dobra wspólnego”¹⁵. Pojęcie godności jest też uznawane za klauzulę generalną, która wywiera wpływ na sytuację prawną jednostki¹⁶.

Jurydyczne powołania się na godność człowieka są jednak różne. Niektóre akty prawne odwołują się do godności człowieka przykładowo dla „aksjologicznego uzasadnienia potrzeby ochrony jednostki ludzkiej”¹⁷. Niewątpliwie

¹¹ Z. Duniewska, *Godność, życie i zdrowie człowieka – między wieloznacznością a jednoznacznością*, „Acta Universitatis Lodziensis Iuridica” 2023, nr specjalny, s. 7.

¹² Powszechna deklaracja praw człowieka, uchwalona na III Sesji Ogólnego Zgromadzenia ONZ w Paryżu dnia 10 grudnia 1948 r. Deklaracji nie nadano charakteru wiążącego, jednak z upływem lat uzyskała ona autorytet i odzwierciedlenie w prawie na tyle wiążącym, że postrzegana jest jako kanon praw człowieka – zob. https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (data dostępu: 12.01.2025).

¹³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

¹⁴ Z. Duniewska, *Godność, życie...*, s. 9.

¹⁵ M. Piechowiak, *Filozofia praw człowieka. Prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony*, Lublin 2012, s. 252.

¹⁶ Z. Duniewska, *Poszanowanie i ochrona godności człowieka w działaniach podmiotów administracyjnych*, „Ius et Administratio” 2005, nr 8, s. 11–26; K. Complak, *Uwagi o godności człowieka oraz jej ochrona w świetle nowej konstytucji*, „Przegląd Sejmowy” 1998, nr 5, s. 49–51.

¹⁷ A. Zieliński, *Pojmowanie godności ludzkiej w świetle praw ekonomicznych i socjalnych*, [w:] *Godność człowieka a prawa ekonomiczne i socjalne. Księga jubileuszowa w piętnastą rocznicę ustanowienia Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2003, s. 47.

godność stała się dziś kategorią normatywną, zasadą prawa, do której odwołują się dokumenty prawa międzynarodowego, ale też i krajowego, określając status prawny jednostki i wpływając na sposób rozumienia norm prawa pozytywnego¹⁸. „Katalog wolności i praw, które powiązać można z kategorią godności człowieka, jest obszerny, a większość norm, które deklarują wolności i formułują prawa służące dobru człowieka/ucznia, w sposób logiczny da się wyprowadzić z konstytucyjnej zasady godności człowieka”¹⁹. Godność osobowa wskazuje więc na wyjątkowość człowieka jako podmiotu prawa, implikującą potrzebę tworzenia prawnego systemu jego ochrony. Należy także podkreślić, że uniwersalizm praw człowieka polega na tym, że prawa te przysługują każdemu bez względu na płeć, rasę religię, miejsce zamieszkania czy też niepełnosprawność²⁰.

Prawo do nauki zaliczane jest do jednego z najważniejszych praw współczesnego człowieka²¹, które realizuje się poprzez zdobywanie wiedzy i umiejętności. W początkowym etapie życia pozostaje w ścisłej relacji z obowiązkiem nauki, zaś w wieku późniejszym jest swego rodzaju możliwością, przywilejem wyboru dotyczącym tego, czy i w jakim zakresie i formach będzie realizowane²². W tym kontekście warto przytoczyć pogląd wyrażony przez Europejski Trybunał Praw Człowieka. Dokonano w nim rozróżnienia pojęć „edukacja” i „nauczanie” przez wskazanie, że edukacja jest pojęciem szerszym od nauczania, które jest szczególną formą przekazywania wiedzy i rozwoju umysłowego²³. Należy podzielić stanowisko Tadeusza Jasudowicza, zgodnie z którym prawo do nauki nie jest tylko prostym wyposażeniem ucznia w wiedzę. Nauczanie powinno bowiem pokazać każdemu człowiekowi drogę do pogłębionego człowieczeństwa, wartościowego życia w rodzinie, społeczeństwie i w ojczyźnie²⁴.

W polskim porządku prawnym najważniejsze znaczenie w zakresie prawa do nauki ma przepis art. 70 Konstytucji RP. Zgodnie z jego ust. 1 każdy ma prawo do nauki. Ponadto w ust. 4 art. 70 podkreślono, że obywatele mają prawo do powszechnego i równego dostępu do wykształcenia. W zakresie kształcenia podstawowego nauczanie powinno być bezpłatne, wykształcenie średnie

¹⁸ Zob. M. Oksztulski, *Prawo do godności osób autystycznych*, [w:] M. Perkowski, W. Zoń (red.), *Umiejscowienie krajowego obrotu prawnego*, t. 1, Białystok 2016, s. 91.

¹⁹ P. Wilczyński, *W kwestii godności człowieka jako kategorii prawa*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Iuridica” 2023, nr specjalny, s. 343.

²⁰ A. Florczak, op. cit., s. 3.

²¹ P. Bała, *Konstytucyjne prawo do nauki a polski system oświaty*, Warszawa 2009, s. 213 i 229–230.

²² Podobnie: L. Garlicki, [w:] L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2003, s. 4, komentarz do art. 70.

²³ H. Babiuch, *Prawo do edukacji w świetle uniwersalnych i regionalnych systemów ochrony praw człowieka*, [w:] J. Jaskiernia (red.), *Uniwersalny i regionalny wymiar ochrony praw człowieka. Nowe wyzwania – nowe rozwiązania*, t. 3, Warszawa 2014, s. 315.

²⁴ T. Jasudowicz, *Prawo do nauki*, [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2005, s. 381–382.

i zawodowe powszechnie dostępne, wyższe zaś na równi dla wszystkich obywateli; pewne różnice dotyczą możliwości podejmowania tego kształcenia przez obcokrajowców²⁵. Realizacji prawa do nauki ma służyć m.in.: możliwość zakładania i prowadzenia szkół i placówek przez różne podmioty, dostosowanie treści metod i organizacji nauczania do możliwości psychofizycznych uczniów, upowszechnienie dostępu do szkół średnich, możliwość uzupełnienia przez osoby dorosłe wykształcenia ogólnego. Rzecznik Praw Obywatelskich, interpretując wyrażone w art. 70 ust. 1 Konstytucji RP prawo do nauki, zauważa: „Tak ukształtowane prawo do nauki stanowi prawo podmiotowe jednostki, jest również przesłanką należytej realizacji pozostałych wolności i praw. Jego treścią jest możliwość zdobywania wiedzy, kształcenia prowadzonego w zorganizowanych formach, w sposób regularny i ciągły, obejmującego kształcenie podstawowe jak i wiedzę specjalistyczną, jednolitego na terenie całego kraju. Kształcenie to ma umożliwić dalsze zdobywanie wiedzy lub wykonywanie określonego zawodu”²⁶.

Warto także zasygnalizować inny rodzaj godności, który często jest wiązany z uczniem, ze względu na pewne specyficzne cechy tej osoby. Mowa jest tu o godności osobistej, która również objęta jest ochroną prawną, w tym rangi konstytucyjnej. Wynika z posiadania przez człowieka określonych cech, poczucia własnej wartości czy też oczekiwania szacunku ze strony innych ludzi. Godność osobista postrzegana jest w doktrynie jako wyraz subiektywnych ocen i odczuć²⁷. W tym kontekście możemy mówić przykładowo o godności ucznia jako osoby poddającej się procesowi kształcenia, edukowania, odgrywającej ważną rolę w analizie konkretnych praw i obowiązków. Godność osobista, będąca przejawem godności osobowej, jest dobrem osobistym. „Ta względna godność (można ją mieć, ale też można ją utracić) – związana z godnością osobowościową, niekiedy z nią utożsamiana – łączona jest na gruncie prawa cywilnego z czcią wewnętrzną, poczuciem własnej wartości, honorem, dumą. Obok czci wewnętrznej wymienia się część zewnętrzną, pojmowaną jako dobre imię, szacunek, pozytywne wyobrażenie otoczenia o danej osobie. Prawo każdego do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz o decydowaniu o swoim życiu osobistym wyrażone jest *explicite* w art. 47 Konstytucji RP”²⁸. Przemysław Wilczyński, dokonując porównania obu rodzajów godności, zauważa, że godność osobowa człowieka w przeciwieństwie do

²⁵ D. Kurzyna-Chmiel, *Aktualna sytuacja prawna mniejszości narodowych i etnicznych, ze szczególnym uwzględnieniem praw w dziedzinie oświaty*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 55, s. 159–175. Szerzej: eadem, *Prawo do nauki obcokrajowców – analiza krajowych rozwiązań prawnych w obszarze systemu oświaty*, „Studia Prawnoustrojowe” 2020, nr 47.

²⁶ Rzecznik Praw Obywatelskich, *Art. 70 – Prawo do nauki*, <https://www.rpo.gov.pl/pl/kategorie/konstytucyjna/art-70-prawo-do-nauki> (data dostępu: 17.06.2019).

²⁷ P. Wilczyński, op. cit. s. 338–339.

²⁸ Z. Duniewska, *Godność, życie...*, s. 10.

godności osobistej jest niezbywalna, nieutracałna i w zasadzie nie jest niczym zagrożona – godność osobista jest zaś utracalna i zagrożona przez różnorodne „antygodnościowe czynniki” natury zewnętrznej albo wewnętrznej²⁹. W kontekście tych rozważań można przyjąć, że uczniowi, jako istocie ludzkiej korzystającej z prawa do nauki przysługuje zarówno mająca podstawowy charakter godność osobowa będąca źródłem praw podmiotowych, praw człowieka, jak też godność osobista gwarantowana przez normy prawne i w nich wyrażona. Najszerszą regulację prawną dotyczącą obu rodzajów godności ucznia i przysługujących mu praw znajdziemy w prawie administracyjnym, które niejako rozwija podstawowe zagadnienia wynikające z prawa międzynarodowego i konstytucyjnego.

Przestrzeń prawno-międzynarodowa praw ucznia

W przestrzeni prawno-międzynarodowej najszerzej omawiane są prawa ucznia jako prawa dziecka (człowieka), któremu przysługuje zwłaszcza prawo do nauki i inne prawa przynależne osobie uczącej się. Prawo międzynarodowe ustanawia minimalny katalog praw i wolności człowieka, który musi być później gwarantowany przez wszystkie państwa, które podpisują dany akt. Podstawową zaś powinnością państw w takich sytuacjach jest zapewnienie mechanizmów chroniących prawa i dających możliwość ich realizacji.

Z bogatych źródeł prawa międzynarodowego wskazujących prawo do nauki, a konkretniej prawa ucznia, szczególnie należy podkreślić podstawową rolę trzech z nich. Wybór tych źródeł podyktowany jest regulacją najważniejszego w tym zakresie aktu o charakterze podkonstytucyjnym w naszym kraju, a mianowicie ustawy Prawo oświatowe³⁰. Już w jej preambule stwierdzono, że oświata w Rzeczypospolitej Polskiej stanowi wspólne dobro całego społeczeństwa, kieruje się zasadami zawartymi w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, a także wskazaniem zawartymi w Powszechnej deklaracji praw człowieka³¹, Międzynarodowym pakcie praw obywatelskich i politycznych³² oraz Konwencji o prawach dziecka³³. Oczywiście wybrane dokumenty nie są wszystkimi, których regulacje uwzględniane są w funkcjonowaniu systemu oświaty. W istocie jest ich bardzo wiele i dotyczą zarówno sfery podmiotowej systemu oświaty, zwłaszcza różnorodnych kategorii adresatów świadczeń oświatowych, np. osób niepełnosprawnych, mniejszości narodowych i etnicznych czy też cu-

²⁹ P. Wilczyński, op. cit., s. 340.

³⁰ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r., Prawo oświatowe (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 737).

³¹ <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> (data dostępu: 2.02.2025).

³² Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych (Dz.U. z 1997 r., Nr 38, poz. 167).

³³ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 grudnia 1989 r. (Dz.U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526).

dzoziemców³⁴, jak też sfery organizacyjnej. Liczne akty prawa międzynarodowego dotyczą właśnie obowiązków różnych podmiotów, przykładowo samorządu terytorialnego, realizującego większość zadań oświatowych w naszym kraju³⁵.

Pierwszy ze wskazanych w ustawie Prawo oświatowe dokumentów, czyli Powszechna deklaracja praw człowieka, została uchwalona na III Sesji Ogólnego Zgromadzenia ONZ obradującej w Paryżu w dniu 10 grudnia 1948 r. Zgodnie z jej art. 26 celem nauczania jest pełny rozwój osobowości ludzkiej i ugruntowanie poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności. Nauczanie krzewi zrozumienie, tolerancję i przyjaźń między wszystkimi narodami, grupami rasowymi lub religijnymi, popiera działalność Organizacji Narodów Zjednoczonych zmierzającą do utrzymania pokoju. W deklaracji uznano prawo każdego człowieka do bezpłatnej, przynajmniej na stopniu podstawowym, nauki, wskazując, że nauka podstawowa jest obowiązkowa. Oświata techniczna i zawodowa, powinna być powszechnie dostępna, a studia wyższe dostępne dla wszystkich na zasadzie równości w zależności od zalet osobistych. Deklaracja przyznała również rodzicom prawo pierwszeństwa w wyborze nauczania, które ma być dane ich dzieciom. Treść Deklaracji stała się swoistym wzorem dla kolejnych aktów prawnych w przestrzeni międzynarodowej poruszających prawo do nauki i związane z nim zagadnienia.

Niewątpliwie najszerszym aktem prawa międzynarodowego poświęconym statusowi prawnemu dzieci jest Konwencja o prawach dziecka (dalej jako KPD) z dnia 20 listopada 1989 r. Warto nadmienić, że jej projekt zgłoszony został przez Polskę i przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 20 listopada 1989 r. Konwencja już w preambule powołuje się na zasady proklamowane w Karcie Narodów Zjednoczonych, potwierdzając uznanie wychowania dzieci w środowisku rodzinnym jako cenną wartość dla ich pełnego i harmonijnego rozwoju. KPD stanowi, że dziecko, z uwagi na niedojrzałość fizyczną oraz umysłową, wymaga szczególnej opieki i troski, w tym właściwej ochrony prawnej³⁶. Zawiera ona powszechnie używaną, legalną definicję dziecka. Terminem tym

³⁴ Zob. przykładowo: Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 13 grudnia 2006 r., A/RES/61/106, rząd polski podpisał ją dnia 20 marca 2007 r. Ratyfikacja konwencji przez Polskę miała miejsce 6 września 2012 r. (Dz.U. z 2012 r., poz. 1169); Konwencja genewska z dnia 28 lipca 1951 r. uzupełniona protokołem dotyczącym statusu uchodźcy, protokół sporządzony w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r. (Dz.U. z 1991 r., Nr 119, poz. 517); Karta praw podstawowych Unii Europejskiej z dnia 7 grudnia 2000 r. (Dz. Urz. UE C 83 z 30.3.2010); Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty sporządzona w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r. (Dz.U. z 1960 r., Nr 40, poz. 268).

³⁵ Zob. np. Europejska karta samorządu lokalnego, ratyfikowana przez Polskę dnia 26 kwietnia 1993 r. (Dz.U. z 1994 r., Nr 124, poz. 607).

³⁶ G. Mikołajczyk-Lerman, *Konwencja o prawach dziecka a realizacja praw dziecka z niepełnosprawnością w relacjach rówieśniczych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2017, t. 13, nr 4, s. 30 i 47.

określa „każdą istotę ludzką w wieku poniżej osiemnastu lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletniość”³⁷. Wyraźnym brakiem regulacji jest brak porozumienia o początkowej granicy praw dziecka³⁸. Analiza prawa do nauki nie wymusza określenia takiej granicy, trzeba jednak zaznaczyć, że jest to istotny problem w przypadku innych praw dziecka (takich jak np. podstawowe prawo do życia z art. 2 KPD). Uznanie dziecka za człowieka wymusza bowiem na państwie zapewnienie mu ochrony prawnej. Ustalenie dolnej granicy praw dziecka nie wydaje się łatwe ze względu na wyraźne różnice między państwami w tym zakresie, wynikające zwłaszcza z przyczyn religijnych, kulturowych, historycznych i obyczajowych. Ogólnie można przyjąć, że zgodnie z normami prawa międzynarodowego (np. z KPD) za dziecko uznawana jest osoba do 18 roku życia. Taka górna granica potwierdzona jest również w Europejskiej karcie społecznej³⁹ oraz w Europejskiej konwencji o wykonywaniu praw dzieci⁴⁰. Od tej zasady ewentualne wyjątki może wprowadzać ustawodawstwo państwowe.

Sam sposób formułowania przepisów KPD akcentuje podmiotowość dziecka. Jest to widoczne np. w kwestii przynależnych mu praw, a nie jedynie akcentowania potrzeby ich przyznania. Standardy KPD stopniowo dookreślone zostały poprzez protokoły fakultatywne. Pozytywnie należy ocenić skupienie się na indywidualnym podejściu do dziecka i potrzebie zapewnienia mu odpowiedniego środowiska do szerokiego (naukowego, kulturowego i społecznego) rozwoju. W celu większej skuteczności realizacji postanowień KPD każde z państw-stron zobowiązało się do składania co pięć lat raportu ze stanu wykonywania KPD. Raporty te oceniane są przez Komitet Praw Dziecka, który analizuje stan faktyczny z postulatami i wydaje zalecenia konkretnym państwom-stronom⁴¹.

Szczególnie ważnym przepisem w zakresie prawa do nauki jest art. 28 KPD, zgodnie z treścią którego realizacja prawa do nauki powinna odbywać się na zasadzie równych szans, a nauczanie podstawowe ma być obowiązkowe i bezpłatne dla wszystkich. Powszechnie dostępne powinny być zarówno szkoły średnie ogólnokształcące, jak i szkoły zawodowe. Natomiast szkoły wyższe powinny być dostępne dla wszystkich w zależności od zdolności poszczególnych osób. We wspomnianym przepisie (art. 28 ust.1 KPD) stwierdzono, że „państwa-strony uznają prawo dziecka do nauki i w celu realizowania tego prawa

³⁷ Art. 1 KPD.

³⁸ J. Kapelańska-Pręgowska, *Dziecko i jego prawa*, [w:] M. Balcerzak, S. Szykuna (red.), *Leksykon ochrony praw człowieka. 100 podstawowych pojęć*, Warszawa 2010, s. 81.

³⁹ Art. 7 Europejskiej karty społecznej (Dz.U. z 1999 r., Nr 8, poz. 67).

⁴⁰ Europejska Konwencja o wykonywaniu praw dzieci (Dz.U. z 2000 r., Nr 107, poz. 1128), art. 1 ust. 1.

⁴¹ Przykładowa analiza raportu dotyczącego wykonywania KPD przez Rzeczpospolitą Polską: E. Czyż, *Standardy ochrony podstawowych praw dziecka – regulacje prawne i praktyka*, [w:] eadem, *Prawa dziecka*, Warszawa 2002, s. 40–59.

na zasadzie równych szans, w szczególności: a) uczynią nauczanie podstawowe obowiązkowym i bezpłatnym dla wszystkich; b) będą popierać rozwój różnorodnych form szkolnictwa średniego, zarówno ogólnokształcącego, jak i zawodowego, uczynią je dostępnymi dla każdego dziecka oraz podejmą odpowiednie kroki, takie jak wprowadzenie bezpłatnego nauczania oraz udzielanie w razie potrzeby pomocy finansowej; c) za pomocą wszystkich właściwych środków uczynią szkolnictwo wyższe dostępnym dla wszystkich na zasadzie zdolności; d) udostępnią wszystkim dzieciom informacje i poradnictwo szkolne i zawodowe; e) podejmą kroki na rzecz zapewnienia regularnego uczęszczania do szkół oraz zmniejszenia wskaźnika porzucania nauki”.

W KPD prawo do nauki występuje obok prawa do wychowania w rodzinie bądź do kontaktów z obojgiem rodziców (art. 9). Prawo do nauki uzupełnione jest również przez art. 29, w którym wskazane są cele edukacji, gdzie nauka winna przygotować dziecko do odpowiedzialnego życia w wolnym społeczeństwie, w duchu zrozumienia, pokoju, tolerancji, równości płci, przyjaźni między narodami, grupami etnicznymi, narodowymi, religijnymi, osobami rdzennego pochodzenia (art. 29 pkt 1d), a także rozwijać poszanowanie dla środowiska naturalnego (art. 29 pkt 1e). Edukacja winna zapewniać realizację postanowień konwencji dotyczących ochrony dziecka przed wyzyskiem gospodarczym czy wykonywaniem pracy, która byłaby niebezpieczna lub kolidowałaby z jego kształceniem (art. 32 pkt 1). Ogólnie można przyjąć, że regulacje prawne zawarte w KPD podkreślają podmiotowość dziecka oraz konieczność zapewnienia mu prawidłowego rozwoju, w tym także w warunkach edukacji szkolnej. Zawarto tu także wymóg poszanowania przez dorosłych tożsamości dziecka, jego godności i prywatności, co wyraźnie można odnieść do sytuacji dziecka – ucznia, któremu należy zagwarantować możliwość realizacji jego praw.

Bardzo ważne regulacje KPD dotyczą stosowania dyscypliny szkolnej. KPD zobligowała państwa do podejmowania działań zapewniających, by dyscyplina była stosowana w sposób zgodny z postanowieniami konwencji oraz ludzką godnością dziecka. Nauka ma ukierunkowywać dzieci na rozwój osobowości, zdolności, talentów, szacunek dla praw rodziców dziecka, ich tożsamości kulturowej, języka, wartości oraz innych kultur (art. 29 pkt 1a). Regulacja zawarta w KPD uznawana jest powszechnie za najszersze przedstawienie prawa do nauki i zobowiązań państw w tym zakresie w prawie międzynarodowym. Można nadmienić, że państwa-strony KPD mogły złożyć zastrzeżenia i deklaracje interpretacyjne⁴². Z takiej możliwości skorzystała większość z nich.

Kolejny dokument międzynarodowy – Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych z 1966 r. nie odnosi się bezpośrednio do prawa do nauki, jednak niektóre jego regulacje są szczególnie ważne zwłaszcza w kształ-

⁴² A.N. Schulz, *O Konwencji o prawach dziecka i o jej wpływie na prawo polskie*, [w:] M. Andrzejewski (red.), *Prawa dziecka. Konteksty prawne i pedagogiczne*, Poznań 2012, s. 62.

towaniu statusu ucznia. Już w jego preambule stwierdzono, że „(...) zgodnie z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka ideał wolnej istoty ludzkiej korzystającej z wolności obywatelskiej i politycznej oraz wyzwolonej od lęku i niedostatku, może być osiągnięty tylko wówczas, kiedy zostaną stworzone warunki zapewniające każdemu korzystanie z praw obywatelskich, politycznych oraz gospodarczych, społecznych i kulturalnych (...)”.

Jeden z przepisów paktu (tj. art. 24 ust. 1) stanowi, że każde dziecko, bez żadnej dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuację majątkową lub urodzenie, ma prawo do środków ochrony, jakich wymaga status małoletniego, ze strony rodziny, społeczeństwa i państwa⁴³. Dokument ten w art. 18 ust. 4 przewiduje także zobowiązanie państw-stron paktu do poszanowania wolności rodziców lub, w odpowiednich przypadkach, opiekunów prawnych do zapewnienia swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnie z własnymi przekonaniami.

Za ważne prawo ucznia należy uznać możliwość wyrażania przez niego własnych opinii, otrzymywania i przekazywania informacji. W tym kontekście znamieną jest regulacja paktu zawarta w art. 10: „Każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii (...). Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe”. Warto nadmienić, że także KPD zawiera ważną w tym zakresie regulację. Przepis art. 13 KPD również wymienia prawo do informacji: „Dziecko będzie miało prawo do swobodnej wypowiedzi; prawo to ma zawierać swobodę poszukiwania, otrzymywania i przekazywania informacji oraz idei wszelkiego rodzaju, bez względu na granice, w formie ustnej, pisemnej bądź za pomocą druku, w formie artystycznej lub z wykorzystaniem każdego innego środka przekazu według wyboru dziecka”. Dalej (art. 13 ust. 2 KPD) podkreśla możliwość pewnych ograniczeń wspomnianego prawa, ale tylko gdy są konieczne do: 1) poszanowania praw lub reputacji innych osób albo 2) do ochrony bezpieczeństwa narodowego lub porządku publicznego, bądź zdrowia albo moralności społecznej.

Regulacja KPD wyraża również oczekiwanie, że państwa-strony konwencji przyjmą poglądy dziecka z należytą uwagą, stosownie do wieku i jego dojrzałości. Prawo to dotyczy w szczególności możliwości wypowiadania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym dotyczącym dziecka bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego. Ten rodzaj praw dziecka jest szczególnie ważny w rzeczywistości szkolnej, gdzie powinny być one zagwarantowane w dokumentach wewnętrznych szkół i placówek oświatowych, tj. statutach i regulaminach.

⁴³ Art. 24 ust. 1 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych.

Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych i nawiązujące do jego regulacji postanowienia KPD wprowadzają ważne do podmiotowego traktowania ucznia prawa. Należy je uznać za jedno z kardynalnych praw gwarantowanych w demokratycznym społeczeństwie i niezbędny warunek prawidłowego rozwoju i samorealizacji każdej jednostki, w tym, ucznia. Trzeba też podkreślić główną regulację w tym zakresie zawartą w ustawie zasadniczej, mianowicie według art. 72 ust. 3 „w toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka”.

Podsumowanie

Prawa ucznia są częścią praw człowieka. Kierowane są do osób kształcących się, edukujących. Ich zakres i treść związana jest najszerzej z przysługującym dzieciom, a także osobom dorosłym prawem do nauki. Przysługuje ono każdemu człowiekowi, bez względu na dzielące ludzi różnice, takie jak np. płeć, niepełnosprawność, kolor skóry etc. W początkowym etapie życia pozostaje ono także w ścisłej relacji z obowiązkiem nauki, zaś w wieku późniejszym jest swego rodzaju możliwością, przywilejem wyboru czy i w jakim zakresie i formach będzie realizowane⁴⁴. Prawo do nauki jako prawo człowieka ma charakter przyrodzony i niezbywalny, a jego źródłem jest godność człowieka. Ustalono, że stanowi ona pierwotne źródło jego wszystkich praw i wolności. Jest to wartość nadrzędna wobec krajowych praw stanowionych, które umieszczają ją najczęściej wśród głównych konstytucyjnych zasad prawnych. Stwierdzono, że wolności i prawa nie kreują godności człowieka, lecz to godność jest ich pierwotnym źródłem. Takie ujęcie zasady godności pozostaje w zgodności z ujęciami zawartymi w aktach prawa międzynarodowego⁴⁵.

Szczególnie traktowana jest godność dziecka jako osoby niedojrzałej, wymagającej opieki i wsparcia państwa oraz jego instytucji. Prawa człowieka, w tym prawo do nauki, wiąże są w literaturze z przysługującymi mu prawami podmiotowymi. Najczęściej rozumie się je jako zespół uprawnień przysługujących podmiotowi prawa w jego relacjach z innymi podmiotami prawa. W podjętych w artykule rozważaniach odniesiono się także do godności osobistej, która jest gwarantowana przez normy prawne i w nich wyrażona. Podkreślono, że uczniowi, jako istocie ludzkiej, korzystającej z prawa do nauki, przysługuje zarówno mająca podstawowy charakter godność osobowa będąca źródłem praw podmiotowych, praw człowieka, jak też godność osobista.

⁴⁴ Podobnie: L. Garlicki, [w:] L. Garlicki (red.), op. cit., s. 4, komentarz do art. 70.

⁴⁵ Zob. np. Kartę Narodów Zjednoczonych z dnia 26 czerwca 1945 r., [w:] *Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, oprac. i przekł. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, Toruń 1993. Polska ratyfikowała ten dokument 3 marca 1977 r. (Dz.U. Nr 38, poz. 167, załączniki).

W rozważaniach wskazano na trzy główne akty prawa międzynarodowego i – z racji ograniczonej formuły artykułu – tylko w niewielkim stopniu zwrócono uwagę na prawo krajowe z ustawą zasadniczą na czele. Źródła prawa międzynarodowego ustanawiają minimalny katalog praw i wolności człowieka, w tym ucznia, który musi być później gwarantowany przez państwa-strony danej umowy. Państwa związane treścią tych aktów są zobowiązane do budowania wewnętrznych systemów prawnych, gwarantujących istnienie odpowiednich treści i mechanizmów chroniących prawa i dających możliwość ich realizacji. W Polsce najwięcej regulacji dotyczących praw ucznia zawartych jest, poza ustawą zasadniczą, w prawie administracyjnym na czele z ustawą Prawo oświatowe.

Wykaz literatury

- Andrzejczuk R., *Prawa człowieka w świetle koncepcji praw podmiotowych*, „Annals of Juridical Sciences” 2007, t. XVII, nr 1.
- Andrzejewski M., *Prawna ochrona rodziny*, WSiP, Warszawa 1999.
- Babiuch H., *Prawo do edukacji w świetle uniwersalnych i regionalnych systemów ochrony praw człowieka*, [w:] J. Jaskiernia (red.), *Uniwersalny i regionalny wymiar ochrony praw człowieka. Nowe wyzwania – nowe rozwiązania*, t. 3, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2014.
- Bała P., *Konstytucyjne prawo do nauki a polski system oświaty*, Wyd. von Borowiecky, Warszawa 2009.
- Brzozowski W., Krzywoń A., Wiącek M., *Prawa człowieka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Complak K., *Uwagi o godności człowieka oraz jej ochrona w świetle nowej konstytucji*, „Przegląd Sejmowy” 1998, nr 5.
- Czarny L., *Konstytucyjne pojęcie godności człowieka a rozumienie godności w polskim języku prawnym*, [w:] K. Complaka (red.), *Godność człowieka jako kategoria prawa*, WPiA UW, Wrocław 2001.
- Czyż E., *Standardy ochrony podstawowych praw dziecka – regulacje prawne i praktyka*, [w:] eadem, *Prawa dziecka*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2002.
- Duniewska Z., *Godność, życie i zdrowie człowieka – między wieloznacznością a jednoznacznością*, „Acta Universitatis Lodzensis Iuridica” 2023, nr specjalny.
- Duniewska Z., *Poszanowanie i ochrona godności człowieka w działaniach podmiotów administracyjnych*, „Ius et Administratio” 2005, nr 8.
- Encyclopedia of public international law*, t. 8, North Holland, Amsterdam–Nowy Jork–Oxford, 1985.
- Florczak A., *Prawa człowieka i ich ochrona. Repetytorium*, projekt współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach POKL, Wrocław 2014.
- Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne*, Liber, Warszawa 2001.
- Garlicki L. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 3, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2003.

- Hołda Z., *Prawa człowieka. Wiadomości wstępne*, [w:] J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, J.A. Rybczyńska (red.), *Prawa człowieka. Zarys wykładu*, Zakamycze, Kraków 2004.
- Jasudowicz T., *Prawo do nauki*, [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona*, TNOiK, Toruń 2005.
- Kapelańska-Pręgowska J., *Dziecko i jego prawa*, [w:] M. Balcerzak, S. Szykuna (red.), *Leksykon ochrony praw człowieka. 100 podstawowych pojęć*, C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Kurzyna-Chmiel D., *Aktualna sytuacja prawna mniejszości narodowych i etnicznych, ze szczególnym uwzględnieniem praw w dziedzinie oświaty*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 55.
- Kurzyna-Chmiel D., *Prawo do nauki obcokrajowców – analiza krajowych rozwiązań prawnych w obszarze systemu oświaty*, „Studia Prawnoustrojowe” 2020, nr 47.
- Mikołajczyk-Lerman G., *Konwencja o prawach dziecka a realizacja praw dziecka z niepełnosprawnościami w relacjach rówieśniczych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2017, t. 13, nr 4.
- Oksztulski M., *Prawo do godności osób autystycznych*, [w:] M. Perkowski, W. Zoń (red.), *Umieędzynarodowienie krajowego obrotu prawnego*, t. 1, Wyd. Prawo i Partnerstwo, Białystok 2016.
- Osiatyński W., *Prawa człowieka i ich granice*, Znak, Kraków 2011.
- Piechowiak M., *Filozofia praw człowieka. Prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony*, Tow. Nauk. KUL, Lublin 2012.
- Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, oprac. i przekł. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, TNOiK, Toruń 1993.
- Radwański Z., *Prawo cywilne. Część ogólna*, PWN, Warszawa 1977.
- Schulz A.N., *O Konwencji o prawach dziecka i o jej wpływie na prawo polskie*, [w:] M. Andrzejewski (red.), *Prawa dziecka. Konteksty prawne i pedagogiczne*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 2012.
- Wilczyński P., *W kwestii godności człowieka jako kategorii prawa*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica” 2023, nr specjalny.
- Wronkowska S., *Analiza pojęcia prawa podmiotowego*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1973.
- Zieliński A., *Pojmowanie godności ludzkiej w świetle praw ekonomicznych i socjalnych*, [w:] *Godność człowieka a prawa ekonomiczne i socjalne. Księga jubileuszowa w piętnastą rocznicę ustanowienia Rzecznika Praw Obywatelskich*, Biuro RPO, Warszawa 2003.

Summary

Reflections on pupils' rights as human rights in the context of selected sources of them

Keywords: human rights, pupils, education, dignity, subjective rights.

The article, “Reflections on pupils' rights as human rights in the context of selected sources of them”, addresses important contemporary issues. The article aims to show the main sources determining the status of pupils in our

country, rather than an in-depth analysis of their rights/freedoms. To achieve its intentions, the primary source of these rights and freedoms, the dignity of the human being/child, is discussed. The analysis also covers key international legal instruments and, to a limited extent, national sources of law, with the Constitution at the forefront. It is noted here that the rights owed to those who study and educate both children and adults are most widely associated with the right to education as a subjective right, a human right. It belongs to every human being, regardless of the differences that divide people, such as gender, disability or skin colour. It has been established that dignity is the source of all human rights and freedoms. It has been recognised as a value superior to national state laws, which place it most often among the main constitutional legal principles. The consideration also included, in particular, the three main, in the area studied, acts of international law. It was emphasised that the sources of international law establish a minimum catalogue of human rights and freedoms, including those of the pupils, which must later be guaranteed by the states-parties to the relevant agreement. In our country, the majority of regulations on pupils' rights are contained in the Constitution and also in administrative law, with the Education Law at the forefront.

